

Đurđica Čilić

Wydział Filozoficzny Uniwersytetu w Zagrzebiu

dskeljo@ffzg.hr

 <https://orcid.org/0000-0001-7688-7187>

Pierwsza wśród nierównych – przypadek Anki Topić

Streszczenie: W okresie czterdziestu lat austro-węgierskiego panowania w Bośni i Hercegowinie stopniowo poprawiały się zarówno sytuacja społeczna, gospodarcza, kulturalna, jak i położenie kobiet, które zaczęły uczestniczyć w życiu publicznym. Pracowały w oświacie, były tłumaczkami i literatkami. W artykule szczególną uwagę poświęcono Ance Topić, pierwszej bośniacko-hercegowińskiej poetce, autorce tomiku wierszy pt. *Zagubiona gwiazda*, który ukazał się w 1909 roku. Analizie została poddana transformacja, jaką przeszła poetka, od twórczyni, która w ludowo-romantycznym tonie i w altruistyczny sposób sławi ponadnarodowe braterstwo i zgodę wszystkich narodów Bośni i Hercegowiny, do trybuna, który dedykuje wiersze chorwackim osobistościom w Bośni i propaguje ideę o chorwackiej Bośni w ramach monarchii austro-węgierskiej.

Słowa kluczowe: literatura bośniacko-hercegowińska, poezja, Anka Topić

Czy istnieje coś bardziej peryferyjnego w literaturze niż pisarki i czy istnieje w Europie miejsce bardziej peryferyjne niż Bośnia? Niezależnie od tego, w jaki sposób spojrzymy na literaturę – kobieta jako autor sytuowała się gdzieś na marginesie. O samej zaś Bośni trudno również powiedzieć, że jest bliżej centrum – nawet jeśli spojrzymy na nią z Belgradu, Zagrzebia, Sztambułu, Wiednia czy Brukseli, czyli z perspektywy miast, które posiadają jako taką samoświadomość centrum. Bośnia to peryferie. Ponadto literatura chorwacka jako, ogólnie rzecz ujmując, część składowa literatury bośniacko-hercegowińskiej, również nie znajduje się w centrum, ponieważ takowego centrum: chorwackiego, serbskiego lub bośniackiego, po prostu nie ma. W tym sensie, chorwacko-bośniacka poetka Anka Topić, a zatem kobieta, która

pojawiła się w bośniacko-hercegowińskiej literaturze, trafia, jak sądzę, w samo sedno tytułowej dla całej monografii kategorii.

Anka Topić jako poetka formowała się w okresie austro-węgierskiej okupacji Bośni i Hercegowiny. Wtedy też rozpoczęła się jej twórczość. Zainteresowanie historią i kulturą monarchii austro-węgierskiej oraz skutkami wpływu jej rządów na obszarach, które skolonizowała, narodziło się na nowo i stało się modne w latach 80. XX wieku, kiedy to wielu wybitnych intelektualistów z Europy Środkowej dążyło do zdefiniowania i opisanego środkowoeuropejskiego kontekstu kulturowego. W Chorwacji moda ta w ostatnich latach powróciła. Z jednej strony – negowanie tożsamości chorwackiej jako bałkańskiej, i z drugiej – podkreślanie jej europejskiego charakteru wyraziły się w ciągle powtarzanych tezach o wielowiekowej przynależności kultury chorwackiej do kultury zachodniej lub środkowoeuropejskiej, z jednoczesną ich idealizacją i mitologizacją. To, że początki narracji, która neguje bałkański, południowosłowiański udział w budowie tożsamości kulturowej i narodowej w Bośni, sięgają jeszcze początku XX wieku, pokaże także niniejsze opracowanie, przy czym ma ono na celu uwypuklenie niektórych faktów świadczących o tym, że w omawianym okresie w Bośni pojawiały się także inne tendencje, które później zostały zepchnięte na margines, a w ramach kulturowej rewizji przeszłości umyślnie się je pomija.

I choć przewrót, jakiego dokonały w Bośni i Hercegowinie w 1878 roku okupacyjne władze monarchii, kiedy to Bośnia przestała być częścią osmańskiej i weszła w krąg cywilizacji środkowoeuropejskiej, przyniósł ogromne zmiany w życiu mieszkańców Bośni i Hercegowiny, to należy mieć na uwadze, że do najważniejszych zmian – czy to ekonomicznych, czy też kulturalnych – dochodziło stopniowo. Dość wspomnieć, że na początku ery austro-węgierskiej wśród mieszkańców Bośni panował niezwykle wysoki poziom analfabetyzmu, wynoszący aż 97%, a także że w okresie rządów austro-węgierskich wyzwolono około 41 tysięcy chłopów pańszczyźnianych, a pod koniec tego okresu, w 1914 roku, Bośnią wciąż zamieszkiwało ponad 90 tysięcy chłopskich rodzin¹. Umiejętność pisania i czytania była znikoma, kultura literacka opierała się w głównej mierze na przekazach ustnych, niewielka liczba szkół prowadzona była przez instytucje religijne, a stolica kraju – Sarajewo, zamieszkiwane przez około 50 tysięcy mieszkańców – nadal nie miała

¹ Noel Malcolm, *Bosna. Kratka povijest*. Prev. Zlatko Crnković. (Sarajevo: Buybook, 2011), 258.

ani jednej księgarni². Jednym z celów imperium było zaszczepienie w Bośni jego wartości cywilizacyjnych, poczynając od równości wobec prawa, aż do wprowadzenia powszechnej edukacji i nowoczesnych rozwiązań technicznych, ale także dowiedzenie wyższości habsburskiego ideału liberalizmu nad nacjonalizmem etnicznym³.

Władze monarchii natychmiast przystąpiły do wprowadzania zmian w sferach społecznej, ekonomicznej oraz kulturalno-oświatowej. Obowiązujący wówczas system edukacji był nie tylko niedostatecznie wydajny, ale także wolno się rozwijał i zmieniał. Początkowo każda wspólnota wyznaniowa prowadziła własne szkoły, które państwo wspierało finansowo. Z czasem nowa władza ustanowiła państwowe, bezpłatne szkoły, tzw. międzywyznaniowe, w których religia stała się przedmiotem obowiązkowym, wykładanym przez odpowiedniego nauczyciela, zgodnie z wyznaniem⁴. Chociaż w ciągu 40 lat austro-węgierskiej okupacji powstało 200 szkół podstawowych, 5 szkół średnich, a także kilka zawodowych, liczba uczniów nie była duża, zwłaszcza wśród ludności muzułmańskiej, która w ten sposób manifestowała powszechny opór przed wysyłaniem chłopców do szkół publicznych, nie wspominając o dziewczynkach, które praktycznie do szkół nie uczęszczały⁵. W tym kontekście znaczącą zmianę przyniosło dopiero wprowadzenie w 1909 roku powszechnego obowiązku szkolnego. Jeśli zaś chodzi o kształcenie na poziomie wyższym, kobiety nie mogły uczęszczać do szkół średnich, mogły natomiast posiadać status wolnego słuchacza⁶. Wyjątek stanowiły jedynie szkoły nauczycielskie. Monarchia nie zamierzała wprowadzać kobiet do służby publicznej i kształcić ich do wykonywania bardziej skomplikowanych prac, oprócz zawodu nauczycielki.

Pozycja kobiet zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej różniła się w mieście i na wsi. Wśród mieszkańców obszarów wiejskich, nawet po zapanowaniu rządów monarchii austro-węgierskiej, bez względu na narodowość, nie zaszła istotna zmiana dotycząca ich pozycji społecznej. Kobiety angażowały się w prace na wsi: zajmowały się hodowlą bydła, rolnictwem, opieką nad dziećmi, rodziną. Swobodnie też się przemiesz-

² Ljubica Tomić-Kovač, *Poezija austro-ugarskog perioda* (Sarajevo: Svjetlost, 1991), 11.

³ Pieter M. Judson, *Povijest Habsburškog carstva*. Prev. Karmela Cindrić. (Zagreb: San-dorf, 2018), 286.

⁴ Malcolm, *Bosna. Kratka povijest*, 264; Papić, Mitar. *Školstvo u BiH za vrijeme austro-ugarske okupacije* (Sarajevo: Izdavačko pedužeće Veselin Masleša 1972), 48.

⁵ Mitar Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije*, 48.

⁶ Snježana Šušnjara, „Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske (1878. – 1918.),” *Napredak*, sv. 155, br. 4, (2014): 453–466.

czyły⁷. W miastach z kolei kobiety bośniackie były ściśle powiązane z domem, swoboda przemieszczania się była ograniczona, a jeśli chodzi o zachowanie – pożądana była powściągliwość, a w ubiorze – zakrywanie ciała. Modą, która przybyła ze Stambułu i wiązała się z muzułmańskimi obyczajami, było noszenie *feredży*⁸ i *zaru*⁹, jednakże w miastach zarówno chrześcijanki, jak i żydówki, nakrywały głowy *feredżą* ze względu na rozpowszechniony wówczas pogląd, że w przeciwnym razie kobiety nie powinny pokazywać się publicznie. W tym okresie, a zatem w drugiej połowie XIX wieku, wskaźnik piśmienności społeczeństwa wynosił skromne 3%, przy śladowym udziale kobiet w tym odsetku. Zamożne kobiety były bardziej związane z domem, a z kolei te należące do klasy średniej i warstw biedniejszych zmuszone były do podjęcia pracy zarobkowej. Na przełomie XIX i XX wieku wiele kobiet wykonywało zatem prace chałupnicze, a także pracowało w handlu, usługach oraz wykańczaniu wyrobów rzemieślniczych¹⁰. Pod koniec XIX wieku *feredża* wyszła z mody, jednak wciąż nie zostało powszechnie przyjęte, by kobieta mogła dłużej przebywać sama w miejscach publicznych. W takich miejscach z kolei można spotkać kobiety pracujące jako sprzedawczynie (najczęściej własnych wyrobów; uprawiają swego rodzaju handel obwoźny), sprzątaczkę toalet publicznych lub robotnice, które wykonują mało wymagające prace rzemieślnicze. Zatrudnienie kobiet pod rządami austro-węgierskimi wzrosło, ale tylko w miastach, gdzie w fabrykach tytoniu i tkalniach dywanów zatrudniano chrześcijanki oraz w znacznie mniejszym stopniu muzułmanki¹¹. Wśród nielicznych, społecznie akceptowanych zawodów, w których kobiety pracowały w niewielkiej liczbie, był zawód lekarza i nauczyciela, jednakże w przestrzeni publicznej najczęściej parały się działalnością filantropijną i pracą humanitarną.

W pierwszych dekadach austro-węgierskich rządów na bośniacko-hercegowińskim terytorium praktyka kształcenia była niezwykle

⁷ Ljiljana Beljakašić-Hadžidedić, „Učešće muslimanskih žena u tradicionalnim privrednim djelatnostima u Sarajevu krajem 19. i početkom 20. vijeka.” W: *Sve bih zemlje za Sarajvo dala*, red. Dragana Tomašević (Sarajevo: Dobra knjiga, 2010), 59.

⁸ Orientalne damskie odkrycie wierzchnie podobne do płaszcza, skrojone z czarnego lub modrego grubego sukna, którym zakrywano także głowę i część twarzy. Zakładały ją muzułmanki, kiedy wychodziły z domu.

⁹ Rodzaj obszernego okrycia wierzchniego, z niekrojonego materiału, który zebrany w pasie tworzył spódnicę w dolnej części; jego górna część była przerzucana przez głowę i ramiona. W odróżnieniu od *feredży* umożliwiał swobodniejsze ruchy.

¹⁰ Beljakašić-Hadžidedić, „Učešće muslimanskih žena u tradicionalnim privrednim djelatnostima u Sarajevu krajem 19. i početkom 20. vijeka,” 62

¹¹ Malcolm, *Bosna. Kratka povijest*, 261.

skromna. Dziedzictwo kulturowe w dużej mierze podtrzymywała tradycja ustna, położenie kobiet silnie definiowała kultura patriarchalna, wciąż nieliczne podstawowe instytucje oświatowe funkcjonowały pod religijnym szyldem, ponadto zajęcia w szkołach handlowych i wojskowych prowadzono w języku tureckim¹². Władze austro-węgierskie natychmiast zaczęły wprowadzać swoją politykę oświatową w nowo okupowanym państwie, która z kolei była zgodna z podstawowymi politycznymi, ekonomicznymi i wojskowymi założeniami monarchii oraz z postanowieniami traktatu berlińskiego – między innymi podniesieniem poziomu wykształcenia zacofanego kraju. Mimo że było to tylko kształcenie pozorne – nie stały bowiem za nim przesłanki humanistyczne, lecz polityczne – biorąc pod uwagę panujący wówczas poziom kulturalny i oświatowy w Bośni, otwieranie nowych szkół i poszerzanie umiejętności czytania i pisania spowodowało znaczący postęp¹³. Jednym z powodów, dla których nowa władza nie tylko nie zlikwidowała szkół wyznaniowych (prowadzonych przez poszczególne grupy religijne), ale dodatkowo wspierała je finansowo, powoli i stopniowo wprowadzając w życie plan o szkołach międzywyznaniowych, była świadomość, że ponowne ich zamykanie lub ograniczanie ich działalności mogłoby wywołać opór, ale także poczucie, że utrzymywanie trzech, a właściwie czterech wspólnot religijnych utrudnia potencjalne sprzymierzanie się przeciwko okupantowi¹⁴. Edukacja dziewczynek muzułmańskich istniała jeszcze za czasów rządów osmańskich i odbywała się w *mektebach* – szkołach podstawowych prowadzonych przez instytucje religijne, które w mniejszym stopniu można nazwać szkołami, a w większym: ośrodkami edukacji religijnej. Na początku lat 90. XIX wieku otwarto zreformowane czteroletnie *makteby*. Liczba uczennic w nich była jednak mała, a ponadto brały one udział w niezbyt wymagających zajęciach, których celem było nauczenie dziewczynek czytania, pisania, liczenia i prac ręcznych oraz wpojenie im adekwatnej wiedzy religijnej¹⁵. Nieco lepsza sytuacja, jeśli chodzi o liczbę zarówno uczennic, jak i wprowadzonych „świeckich” przedmiotów, panowała w katolickich szkołach podstawowych, które od 1871 roku w Bośni zakładały siostry zakonne Zgromadzenia św. Winka, a które to placówki także finansowane były przez Wiedeń. Zdarzało się, że wraz z uczen-

¹² Tomić-Kovač, *Poezija austro-ugarskog perioda*, 11.

¹³ Mitar Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije*, 7.

¹⁴ Mitar Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije*, 7–9.

¹⁵ Šušnjara, „Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske (1878. – 1918.)”, 457.

nicami katolickimi w zajęciach brały udział także żydowskie, prawosławne, a rzadziej również muzułmańskie dziewczynki¹⁶. Później, na przeważającej części terytorium bośniacko-hercegowińskiego, siostry zakonne z innych zgromadzeń, które ukończyły Szkołę Nauczycielską w Zagrzebiu, zakładały szkoły ludowe. Szkoły prawosławne z kolei zwyczajowo nazywane były serbskimi, a za instytucję najbardziej zasłużoną w kształceniu prawosławnych dziewczynek uważa się szkołę, którą założyły dwie Angielki: Miss Mackenzie i Miss Adeline Irby. To właśnie mury tej szkoły po raz pierwszy opuściła większa liczba wykształconych dziewcząt wyznania prawosławnego¹⁷. W samym systemie oświaty nauczycielki, mimo że miały takie same obowiązki, jak ich zawodowi koledzy, nie były jednakowo wynagradzane, choć w tej samej mierze poświęcały się pracy nie tylko pedagogicznej, ale także angażowały się w działalność kulturalną. Zamężnym nauczycielkom często zmniejszano wynagrodzenie. Swego rodzaju atak na ich i tak specyficzne położenie społeczne stanowiło rozporządzenie z 1908 roku (które w 1913 roku zostało zmienione w ustawę). Zakładano w nim, że nauczycielki, które nie wyszły za mąż przed jego wejściem w życie, zobowiązane są do zachowania celibatu. W przeciwnym razie uważać się będzie, że dobrowolnie opuściły służbę nauczycielską¹⁸. Jedyny wyjątek stanowiło zawarcie małżeństwa z nauczycielem.

Oprócz zmian wprowadzonych w systemie edukacji ważną rolę w kształceniu, oświecaniu i modernizacji bośniacko-hercegowińskiego społeczeństwa odegrały literatura i czasopisma. W okresie rządów austro-węgierskich w Bośni i Hercegowinie doszło do znaczącego wzrostu liczby czasopism¹⁹. Czasopisma stanowiły wówczas najważniejszy składnik życia literackiego, przede wszystkim ze względu na to, że literaturę w postaci monografii publikowano niezwykle rzadko²⁰. Jednocześnie pojawienie się współczesnej literatury bośniackiej stanowiło, według Vahidina Preljevicia, efekt imperium. W czasach panowania monarchii austro-węgierskiej po raz pierwszy wykształca się życie literackie, drukowane są czasopisma z regularnie wydawanymi dodatkami

¹⁶ Šušnjara, „Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske (1878. – 1918.),” 459.

¹⁷ Mitar Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije*, 27.

¹⁸ Mitar Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije*, 75.

¹⁹ Stijn Vervaeke, *Centar i periferija u Austro-Ugarsko* (Zagreb–Sarajevo: Synopsis, 2013), 126.

²⁰ Ibnel Ramić, „Književni časopisi austrougarskog perioda kao prostor saobražavanja bošnjačke usmene tradicije i pisane književnosti.” *DHS – Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, br. 1 (2016): 11–36.

literackimi, antologie oraz książki²¹. To jednak czasopisma, o wiele bardziej niż książki, wpływały na formowanie się życia literackiego z jednej strony, z drugiej – na proces doświadczenia wspólnoty jako narodu. Podział na grupy narodowe mieszkańców Bośni w epoce austro-węgierskiej nie tylko nie został ukończony, ale odbywał się w ramach zaciętej konkurencji serbskiej i chorwackiej ideologii narodowej oraz w kontekście kolonialnego austro-węgierskiego dyskursu. Ta transformacja ludności, z wcześniej uformowanych religijnych i regionalnych wspólnot w społeczności zorganizowane według klucza narodowościowego, odbywała się we wszystkich trzech grupach etniczno-religijnych, z jednoczesnym stałym ich kontaktem z ośrodkami położonymi poza Bośnią i Hercegowiną²².

Austro-węgierskie władze nalegały, by treści czasopism miały utylitarny i dydaktyczny wydźwięk, co odbiło się także na poezji, która miała charakter okolicznościowy. Najczęściej była to poezja patriotyczna, zawsze zgodna z oficjalną polityką czasopisma, rzadko mająca dodatkowy, estetyczny wymiar. Dotyczyło to wszystkich czasopism: serbskich, muzułmańskich i chorwackich. Pod względem dyskursywnym publikowane w nich teksty były do siebie zbliżone. Artykuły charakteryzował ton oświeceniowy, wykorzystywano w nich narodowo zabarwioną retorykę, podkreślano „przebudzenie” i potrzebę „zachowania” swojej wspólnoty oraz zwracano uwagę na niebezpieczeństwo „odnarodowienia”²³. Jedyne ponadnarodowo zorientowane czasopismo stanowiła „Nadzieja” (*Nada*, 1895–1903), utworzona przez austro-węgierski rząd ziemski. Pod względem autorstwa i publikowanych treści „Nadzieja” była niezwykle zróżnicowana. Z kolei pod względem literackim oraz dzięki swojej szacie graficznej dorównywała podobnym czasopismom europejskim i kreowała wyobrażenie Sarajewa jako ważnego centrum kulturalnego. Ponadto „Nadzieja” była jedynym czasopismem w Bośni i Hercegowinie, które zajmowało się społeczną i osobistą sytuacją kobiet. One też współtworzyły zawartość czasopisma – jako autorki i tłumaczki.

W okresie okupacji, a następnie przyłączenia Bośni do dualistycznej monarchii jednym z najważniejszych zadań władz austro-węgierskich, oprócz przeprowadzenia oczekiwanej przez chłopów reformy rolnej, była strategia postępowania z trzema grupami wyznaniowymi. Finan-

²¹ Vahidin Preljević, *Nakon imperije*. (Zagreb: Preporod, 2018): 11–14; Tomić-Kovač, *Poezija austro-ugarskog perioda*, 11–14.

²² Vervaeet, *Centar i periferija u Austro-Ugarsko*, 130.

²³ Vervaeet, *Centar i periferija u Austro-Ugarsko*, 200.

sując szkoły wyznaniowe, rząd wpływał na wybór przedstawiciela każdej wspólnoty religijnej²⁴, jednocześnie zachowując czujność co do bośniackich katolików tak, by nie byli uprzywilejowani w stosunku do dwóch pozostałych wyznań. Religia stanowiła wówczas najważniejszy fundament w budowaniu tożsamości. Należy jednak wspomnieć proces, który rozpoczął się w połowie XIX wieku, a który swoje źródło miał w Serbii i Chorwacji, i rozprzestrzenił się także w Bośni, a w wyniku którego na jej terenie wśród katolików i prawosławnych zaczęła szerzyć się idea nowoczesnego narodu. Proces ten dotarł zatem do kraju i mieszkańców, dla których religia stanowiła jednocześnie jedyną cechę wyróżniającą w stosunku do innych narodów. Język i historia były wspólne dla wszystkich; jednakże niemożność odizolowania trzech wspólnot religijnych od „swoich” poza granicami Bośni i Hercegowiny oznaczała także niezdolność do powstrzymania procesu budowy trzech narodów, a nie jednego.

Czasopisma były profilowane pod względem narodowym i/lub religijnym. Jeśli chodzi o liczbę, w austro-węgierskim okresie historii Bośni prym wiodły czasopisma katolickie: z 7 wyłącznie religijnych, aż 6 było katolickich, a jedno prawosławne. Współpracownikami okazywali się najczęściej duchowni, a dodatki miały wyraźnie religijny charakter²⁵. W pozostałych, sprofilowanych narodowo, czasopismach polityka redakcyjna nie zawsze była jednoznaczna i jednocześnie konsekwentna w odniesieniu do narracji nacjonalistycznej. W tym kontekście kulturowym, który bardziej przypomina plac budowy niż dobrze zorganizowaną infrastrukturę, Anka Topić jako nauczycielka – pracuje, a jako pisarka – współpracuje z wieloma bośniacko-hercegowińskimi czasopismami, które publikują dodatki literackie. Pisała dla około 10 czasopism, wśród których należy wymienić „Kurier Bośniackich i Hercegowińskich Franciszkanów” (*Glasnik bosanskih i hercegovačkih franjevac*; 1887 do 1941, z przerwą od 1913 do 1927 roku), który zmieniał tytuł i miejsce wydawania, a w którego okolicznościowo-dydaktyczny charakter wpisywała się twórczość Anki Topić, choć sama autorka także wychodziła poza te ramy, poświęcając niektóre utwory egzotycznym krajom, trzęsieniu ziemi w mieście Messini na Sycylii czy śmierci habsburskiego arcyksięcia Rudolfa. Współpracowała także z czasopismami „Wieczorna Poczta” (*Večernja pošta*), „Krewny” (*Pobratim*) oraz „Dziennik Chorwacki” (*Hrvatski dnevnik*; 1906–1918).

²⁴ Malcolm, *Bosna. Kratka povijest*, 265.

²⁵ Tomić-Kovač, *Poezija austro-ugarskog perioda*, 22.

W ostatnim eksponowała chorwackość Bośni, co było zgodne z polityką tego czasopisma, które podkreślało pracę na rzecz interesów Chorwatów bośniackich. Oprócz tego pisała dla mostarskiego „Brzasku” (*Osvit*; 1898–1908). Z „Brzaskiem” sporadyczną współpracę podejmował także o. Grga Martić, a Anka Topić na łamach tego czasopisma poświęciła mu utwór pochwalny zatytułowany *Slawnemu Homerowi naszych pieśni* (*Slavnom Homeru naše pjesme*). Dla „Brzasku” pisze także wiersze okolicznościowe i patriotyczne, a swoim utworom nadaje pedagogiczny i dydaktyczny charakter, zwracając się do swojego narodu: „Nie będę nikim innym / Niż siostrą prawdziwą / Która mu małe ziarenko / Oświecenia daje / I podlewa je troskliwie / By wydało owoc (*Sila liry narodowej i jej wiersze; Moć narodne lire i njene pjesme – Osvit* 1904, nr 4 i 10; [„Ne ću da sam drugo / Već sestrica prava, / Koja malo zrne / Prosvjete mu dava / I zaljeva brižno / Da uzraste plodom”]). W tychże utworach akcentuje patriotyczne oddanie swojemu krajowi, jego przeszłości i tradycji, ale tworzy także autotematyczne utwory, w których wychwala samą poezję i jej znaczenie dla pisarza.

Kiedy jednak wysuniemy na pierwszy plan tematy narodowe i religijne, które w swojej poezji wykorzystuje Anka Topić, w odniesieniu do wspomnianych wcześniej publikacji z czasopism wyróżnia się jej współpraca z dwoma tytułami, a później także jej jedyna opublikowana książka. Pierwsze ze wspomnianych czasopism to „Kurier Bośniacko-Hercegowiński” (*Bosansko-hercegovački glasnik*; wydawany od 1 stycznia 1906 roku, wygaszony w kwietniu 1907 roku), czasopismo „o polityce, ekonomii i literaturze”. Stworzył je Omer-beg Sulejmanpašić, który w artykule wstępnym podkreślił, że jest ono przeznaczone przede wszystkim dla czytelników muzułmańskich, przy czym założone zostało w celu naprawy złych relacji „między nimi samymi i z innymi braćmi”, i zaznaczył, że podstawowa idea czasopisma to „zjednoczenie, zebranie i zaszczerpienie miłości wśród narodu”, akcentując, że warunek postępu całego społeczeństwa stanowi zgoda, a o dwóch pozostałych wspólnotach etnicznych mówi jako o braciach, których łączą więzy krwi. Współpracownicy pisma, którego treść tworzyły zarówno polityka, jak i literatura, byli przedstawicielami wszystkich trzech narodów, a jako jedną z najbardziej aktywnych współpracownic można wskazać Ankę Topić. Na łamach „Kuriera Bośniacko-Hercegowińskiego” poetka deklarowała się jako patriotka, a właściwie: patriotka, propagując jedność, zgodę i miłość braterską, niezależnie od przynależności religijnej czy narodowej. Poetka pisała o odziedziczonych wartościach, uważając je za warunek przetrwania. W wierszu pod tytułem *Dla Sarajewa* (*Sarajevu;*

1906, 25) otwarcie przestrzega przed wspólnym obcym wrogiem: „na tobie nieprzyjaciel gniazdo sobie wije / dla swojego potomstwa, to młode pokolenie; / pozbawia go treści bogactwa jego / My patrzymy spokojnie, bez zainteresowania, / Jakby to nam szczęście – a nie sobie stwarzał / Nie znając ludzi / by nas tylko oszukiwał („u tebi dušman gnijezdo sebi wije / Za potomstvo svoje, taj naraštaj mladi; / To mu grdagju cijelu blaga našeg vadi. [...] Mi gledamo mirno, bez ikojeg mara, / Ko da sreću nama – a ne sebi stvara, / Ne znajući lude / da nas samo vara”). Z kolei w wierszu *By brat się z bratem zgodził* (*Da pristaje brat uz brata*; 1906, 33) bezwzględnie rozkazuje deszczowi: „Zniszcz nieprzyjaciela / By się ojczyzna obstała” (Daj uništi dušmanina / Da se spasi otadžbina) i zwraca się do nieba: „I obróć wszystko w ogień / co nieprzyjacielską nienawiścią zionie” („Te u požar sve pretvori / Što dušmanskom mržnjom gori”). W wierszu *Zgódźmy się* (*Složimo se*, 1906, 27) zachęca: „Zgódźmy się bez żadnych różnic, / By nas silnymi widzieli obcy, / Jesteśmy dziećmi jednej matki, / Pozbądźmy się samolubnych bajek: / To jest twoje, a to moje / Tu są nasi, a tam wasi stoją // Jesteśmy jedno, i jedno niech nam przyświeca, / Wszędzie wtedy będzie wiadomym / Że szanować trzeba nas i naszą siłę, / Które teraz osłabły od niezgody”. („Složimo se bez razlike koje, / Da nas jakim ljudi tugji broje, / Ta djeca smo zajedničke majke, / Manimo se sebičnjačke bajke: / To je tvoje, a ovo je moje! / Tu su naši, tamo vaši stoje! // Jedno jesmo, jedno nek nas prati, / Istom onda svuda će se znati, / Poštivati nas i naše sile, / Što s nesloge sad su oslabile”).

W pierwszym utworze, w którym dokonuje personifikacji miasta, którego jest mieszkanką, stanowiącego centrum lokalnej społeczności kulturowej, ale także miejsce, gdzie obca władza, wypełnia swoją wolę za pośrednictwem instytucji, sięgając po apostrofę, przedstawia Sarajewo jako słuchacza swojego lamentu, a w rzeczywistości swoje przesłanie poetyckie adresuje do osób objętych lirycznym „my”, apelując do nich, by byli w stanie rozpoznać oszustwa obcych władz i umocnili się we wspólnocie. Sarajewo jest metaforą jego mieszkańców, z którym „ja” liryczne dzieli ten sam, pasywny los. Wiersz *Zgódźmy się* także wyraża się poprzez „my”, a ów podmiot zbiorowy powołany jest do tego, by stanowił społeczność wyjątkową, bezinteresowną, świadomą wspólnego pochodzenia i potęgi swojej wspólnoty, co w warstwie językowej ujawnia się poprzez używanie trybu rozkazującego. Ponadto w dwóch pozostałych utworach wzywa siły przyrody, by pomogły w okiełznaniu wroga, wskazując jednocześnie jego wyższość nad skłóconymi mieszkańcami.

W 1908 roku zostaje wydany tomik poetycki *Zagubiona gwiazda (Izgubljena zvijezda)*, pierwszy samodzielny zbiór wierszy opublikowany w Bośni i Hercegowinie przez kobietę. W tym samym roku, 30 grudnia, w numerze 30 sarajewskiego czasopisma „Bośniacka Wróżka” (*Bosanska vila*), „jedynym serbskim czasopiśmie literackim w Bośni i Hercegowinie” i „najstarszym serbskim czasopiśmie literackim na terenach zamieszkałych przez Serbów”, jak go określa sama redakcja, publikowanym wyłącznie cyrylicą, w kolumnie „Nowe książki i pisma” wśród 10 innych tytułów występuje w alfabecie łacińskim również: „*Zagubiona gwiazda*. Pierwszy zbiór wierszy Anki Topić. Sarajewo, własnym sumptem. Drukarnia Rista J. Savicia. Cena: 1,30 koron”. Finansowanie przez autorów własnych publikacji nie było wówczas ewenementem, wręcz przeciwnie. Znaczna liczba książek ukazała się we własnym wydaniu pisarzy.

Książka nie pozostała niezauważona, a krytycy podkreślali, że „autorka tego zbioru nie jest już, jako zjawisko literackie, naszym odbiorcom nieznana [...]. Wiersze zawarte w tym tomiku dowodzą, że rzeczywiście nie jest początkująca na polu poetyckim [...]. Za tak napisanymi utworami, gładkim stylem, rymowanym wierszem, musi stać autor, który opanował sztukę wyrażania swoich myśli i odczuć. Dzięki tym umiejętnościom poetka stworzyła w tym zbiorze serię utworów lirycznych, które dzięki szczerości odczuć i wrażeń znajdują swoje miejsce w jej bratnich duszach. [...] Z pełnym przekonaniem polecamy ten zbiór naszej młodej poetki, która niewątpliwie posiada talent poetycki”. (Ljudevit Dvorniković, „Behar”, nr 15, 15 grudnia 1908 roku). Wiersze, które wykraczają poza myśli i odczucia ich autorki, w tej pozytywnie zabarwionej recenzji, zostały całkowicie pominięte. Mówiąc o potrzebie pokonywania różnic, apelując o budowanie wspólnoty w momencie tak silnego procesu formowania się trzech różnych wspólnot narodowych, poetka manifestuje swoje zaangażowanie w kwestie polityczne i swoją świadomość ówczesnej sytuacji społecznej.

Zagubiona gwiazda podzielona jest na kilka cykli: „Pieśni ojczyzniane” (14 wierszy) i „Wiersze miłosne”, złożone z trzech części: I – „Dla ciebie śpiewam” (14 wierszy); II – „Twój niewolnik” (9 wierszy) i III – „Zwiędły jaśmin” (20 wierszy). W „Pieśniach ojczyznianych”, w kontekście niniejszego opracowania najważniejszych, uderzająca jest tematyka patriotyczna, która nie ogranicza się do chorwackiej perspektywy, lecz została poszerzona o południowoślowiańską, a nawet pańsłowiańską perspektywę, podobnie jak w utworach, które publikowała we wcześniej wspomnianym czasopiśmie „Kurier Bośniacko

-Hercegowiński”: „Narodzie odważny, z mojej ukochanej Bośni, / Który nigdy nie opadnie z sił, / Ja ciebie miłuję i jesteś mym bratem kochanym, / Wiary tej zawsze starczało; / Czy to kłaniał się, klęczał czy stał, / Bóg nam jeden dom darował! Albo nad Bałkanami wstaje zorza, / Poranek nowy świta; / Bo się naród z martwych / po stu latach wstaje - / I w zgodzie szczęścia szuka, / A brat brata wspiera odważnie / W imię starej sławy: / „Jugosłowiańskiej” – Słodkiej rzeczywistości! (*Nad nagrobkiem Jugosławii; Na grobištu Jugoslavije*, s. 8). *Pieśni ojczyzniane* wychwalają braterstwo, zgodę, pokrewieństwo („jesteśmy dziećmi jednej matki”), Bałkany jawią się jako wspólne terytorium, z kolei wiarę określa się jako przyczynę niezgody, w ramach której nie ma miejsca na pojednanie się i uznanie swojej identyczności (równości). W wierszu *Miłość braterska (Bratska ljubav)* podmiot liryczny mówi, że pochodzi z Bośni. Kontynuując: „Dlatego w niej / Każdy brat jest ukochany, / Choćby nie był / Z mojego narodu (!) // Bo religia (wiara) / Sieje tam niezgodę / Gdzie brat brata / Nie rozpoznaje” („Stoga u njoj / Brat je svaki mio, / Ma on moga / Zakona ne bio! // Jerbo vjera / Razdor tamo sije / Gdje brat brata / Upoznao nije”). Nieco później jednak, kiedy to Anka Topić zaczyna publikować we wspomnianym już czasopiśmie „Dziennik Chorwacki”, które wyróżniała etykieta: „nasz cel – nasze środki”, które zwracało się wyłącznie do bośniackich Chorwatów i w którym podkreślano, że jego zadaniem jest szerzenie i pielęgnowanie wyłącznie chorwackiej świadomości narodowej, poetka głosi ideę Bośni chorwackiej jako części macierzy chorwackiej, będącej częścią wielkiej Monarchii, i umieszcza poezję w ramy „oficjalnej propagandy politycznej”²⁶, a jej głos poetycki wpisuje się w rejestr chorwackiego nacjonalizmu na wyłączność. W tym okresie poetka przyłącza się do etnicznego, a właściwie narodowego, obozu literackiego, jak większość jej kolegów „po piórze”, ze względu na nietolerancję i uprzedzenia narodowe, rozpowszechniane na łamach większości czasopism tego czasu²⁷, co jest mimo wszystko całkowicie sprzeczne z przesłaniami o ponadnarodowym braterstwie i zgodzie wszystkich narodów Bośni i Hercegowiny, które to akcentowała w swoich wierszach publikowanych w „Kurjerze Bośniacko-Hercegowińskim”.

Jak to się zatem stało, że poetka, która wcześniej głosiła południowo-słowiańską zgodę i wspólnotę trzech wyznań, staje się chorwacką „tubą propagandową”²⁸ i z przesadnym patriotyzmem wróży Chorwatom

²⁶ Tomić-Kovač, *Poezija austro-ugarskog perioda*, 283.

²⁷ Tomić-Kovač, *Poezija austro-ugarskog perioda*, 357.

²⁸ Tomić-Kovač, *Poezija austro-ugarskog perioda*, 283.

lepszą przyszłość w ramach monarchii, przypominając im, że jesteśmy „swoi i na swoim tutaj”, a to wszystko zaledwie rok po wydaniu tomiku, w którym pełna optymizmu i dobroci wzywa wyłącznie do zgody, przypominając o pokrewieństwie i apelując o stworzenie wspólnoty opartej na przeszłości, która jest gwarancją przetrwania w przyszłości? Trudno ustalić, czy wynika to z przyczyn ekonomicznych, jak to często ma miejsce w przypadku osób z nagłą uświadamiających sobie swoje pochodzenie, czy też prywatnych, na co wskazują pogłoski, że beg²⁹, z którym była związana i z którym miała także przedwcześnie zmarłego syna, odmówił jej wzięcia rozwodu w swoim małżeństwie, by zostać z nią na stałe. Potencjalni badacze twórczości Anki Topić powinni podążać tym tropem, aby odpowiedzieć na pytanie, dlaczego porzuciła szeroką, jednoczącą ideę współistnienia w swoim kraju na rzecz teorii redukcijnej, wąskiej i nacjonalistycznej.

Początek XX wieku, w którym tworzyła Anka Topić, to czas intensyfikacji serbskiego i chorwackiego dyskursu nacjonalistycznego, ale także czas umocnienia idei panislamizmu wśród ludności muzułmańskiej w Bośni. W ojczyźnie Anki Topić przecinają się sprzeczne z sobą interesy polityczne. Bośnia i Hercegowina staje się przestrzenią wzrostu dla antagonizmów między trzema narodami, a tendencje te najszybciej dojdą do głosu w literaturze i, opierając się na propagandzie politycznej, nie dbając też o estetykę, dalej się będą rozprzestrzeniać. Istnieje jednakże pewien wspólny mianownik dla wszystkich trzech grup etnowych – mianowicie podkreślanie, z jednej strony, przywiązania do Bośni jako „kraju pochodzenia”, a z drugiej – ukierunkowanie i przywiązanie do ośrodków poza jej granicami, takich jak Belgrad, Zagrzeb i Stambuł. Poetyckiego wyartykułowania panislamistycznych idei dokonał jeden z najstynniejszych bośniackich poetów tego okresu – Musa Ćazim Ćatić, podczas gdy jeden z najbardziej znaczących bośniackich poetów, o. Grgo Martić, początkowo Ilir i serbofil, przekształcił się w austrofila i poetę wyraźnie prochorwackiego. Ta celowa strategia utworzenia trzech narodów na bośniackiej ziemi przyswojona została właśnie przez wspomnianych wcześniej poetów, wśród których znalazła się także Anka Topić.

Jak widać, nawet czasopisma, pomimo swojego przeważnie narodowego charakteru, nie były konsekwentne w utrzymywaniu swoich narodowo-ideologicznych ram. Podobnie nie jest możliwe, aby wszyst-

²⁹ W krajach turkofońskich oraz cesarstwie osmańskim oznaczał pana, władcę. W późniejszym okresie panowania tureckiego w Bośni potomka tureckiej szlachty dziedzicznej.

kich autorów tego okresu sklasyfikować wyłącznie według klucza narodowego i przypisać ich do konkretnej wspólnoty etnicznej. Obraz trzech literatur, trzech czasopism, trzech wspólnot narodowych ma oparcie nie tyle w rzeczywistości, ile w późniejszych jej interpretacjach. Większość autorów, która w tym okresie tworzyła, nie spełniała nawet w niewielkim stopniu rygorystycznych kryteriów estetycznych i stylistycznych w literaturze, ponieważ swoje wysiłki twórcze opierała przede wszystkim na utylitaryzmie, a zwłaszcza budowie narodowej narracji. Aby jednak uzyskać pełen i zróżnicowany obraz prądów poetyckich, których przedstawiciele podejmują kwestie narodowe trzech środowisk: muzulmańskiego, serbskiego i chorwackiego, a właściwie ponadnarodowego – słowiańskiego, a które nierozzerwalnie związane są z tendencjami dominującymi w macierzach poza Bośnią i Hercegowiną, należy wziąć pod uwagę, że wszystkie trzy literatury powstają w tym samym języku, oraz nie pomijać autorów takich, jak Anka Topić: „Wszyscy przybyli z jednej krainy, / Dla których jeden jest dom, / Którzy zgodą o zgodę walczą, / By narodowi szczęścia dzięki niej przysporzyć, / Ja jestem wasza, w jedności z wami, / Bo bez zgody, kochani bracia, ciemność panuje” („Svi pridošli iz susjednog kraja, / Kojim jedna s nama je domaja, / Koji slogom za slogu se bore, / Da narodu sreću snjome stvore; / Ja sam vaša, u jedinstvu s vama, / Jer bez sloge nam je, braćo tama”).

Literatura

- Beljakašić-Hadžidedić, Ljiljana. „Učešće muslimanskih žena u tradicionalnim privrednim djelatnostima u Sarajevu krajem 19. i početkom 20. vijeka.” U: *Sve bih zemlje za Saraj'vo dala*, red. Dragana Tomašević. Sarajevo: Dobra knjiga, 2010.
- Judson, Pieter M. *Povijest Habsburškog carstva*. Prev. Karmela Cindrić. Zagreb: Sandorf, 2018.
- Malcolm, Noel. *Bosna. Kratka povijest*. Prev. Zlatko Crnković. Sarajevo: Buybook, 2011.
- Okuka, Miloš. *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Matica hrvatska, 2005.
- Papić, Mitar. *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, 1972.
- Preljević, Vahidin. *Nakon imperije*. Zagreb: Preporod, 2018.
- Ramić, Ibnel. „Književni časopisi austrougarskog perioda kao prostor saobražavanja bošnjačke usmene tradicije i pisane književnosti.” *DHS – Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, br. 1 (2016): 11–36.

- Spahić, Aida, ur. *Zabilježene. Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2014.
- Šušnjara, Snježana. „Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske (1878. – 1918.)” *Napredak*, sv. 155, br. 4 (2014): 453-466.
- Tomić-Kovač, Ljubica. *Poezija austro-ugarskog perioda*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.
- Topić, Anka. *Izgubljena zvijezda*. Sarajevo: Štamparija Riste J. Savića, 1908.
- Vervaeet, Stijn. *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis, 2013.

The First among the Unequal – The Case of Anka Topić

Summary: During four decades of Austro-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina, economic, social and cultural circumstances had improved, as well as the position of women, who started participating in public life as educational workers, translators and writers. In this article, special attention is drawn to Anka Topić, first Bosnian-Herzegovinian women poet, who in 1909 published an individual collection of poems *Lost Star (Izgubljena zvijezda)*. The analysis focuses on her transformation from a poet altruistically celebrating the transnational brotherhood and unity of all peoples of Bosnia and Herzegovina in the romantic folklore spirit, to a tribune writing occasional poems to Croatian notables in Bosnia and Herzegovina and propagating the idea of a strictly Croatian Bosnia in the realms of the Monarchy.

Keywords: Bosnian-Herzegovinian literature, poetry, Anka Topić